

Иван М. Башчаревић¹
Универзитет у Приштини
с привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за социологију
Косовска Митровица (Србија)

УДК 321.7:316.323.64
93/94 Кока Ј.
93/94 Фергусон Н.
Оригинални научни рад
Примљен 15/08/2018
Прихваћен 02/09/2018

[doi: 10.5937/socpreg52-18596](https://doi.org/10.5937/socpreg52-18596)

КАПИТАЛИЗАМ И ДЕМОКРАТИЈА – НАСТАНАК, УЗРОЦИ КРИЗЕ И МОГУЋНОСТИ ЊИХОВОГ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА У ДЕЛИМА ЈИРГЕНА КОКЕ И НИЛА ФЕРГУСОНА²

Сажетак: У раду се елаборирају теоријска схватања Јиргена Коке (Jürgen Koska) и Нила Фергусона (Niall Ferguson), о настанку капитализма и демократији, узроцима кризе и могућностима њиховог превазилажења. Инспирацију за писање овог текста, аутор је пронашао у делима *Историја капитализма* Јиргена Коке и *Велика дејенерација – како се индустријације распадају и економије умиру* Нила Фергусона. Зашто? Најпре, сведоци смо времена у коме, уз све теоријске и идеолошке концепте и критике, није пронађена адекватна алтернатива капитализму као друштвено-економском моделу. Друго, евидентни социјални разлози оличени у све већим друштвеним неједнакостима, сиромаштву, порасту криминала и корупције, олигархији политичких и економских елита, слабљењу институција система, „урушавању“ државе благостања, смањењу људских и грађанских слобода и друго, наводе на актуелност проучавања савременог концепта капитализма и демократије. Треће, обе књиге, појављују се готово истовремено (у Србији 2016. године), нудећи, иако из различитих теоријских оријентација, одговоре о узроцима настанка поменутих проблема и могућностима њиховог превазилажења. И најзад, аутор овог текста сматрао је нужним да, подробном анализом и приближавањем обе теоријске концепције, уочавајући њихове разлике али и сличности, скромно допринесе тумачењу и објашњењу капитализма у теорији и друштвеној пракси.

Кључне речи: Jürgen Koska, Niall Ferguson, историјска социологија, капитализам, демократија, настанак, узроци кризе, могућа решења.

Уводне напомене

Анализа, тумачење и објашњење феномена капитализма и демократије, засниваће се на делима Јиргена Коке (Jürgen Koska), *Историја капитализма*³, и Нила

¹ ivan.bascarevic@pr.ac.rs

² Рад је резултат и рада на пројекту ИИИ 47023 "Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција" који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Jürgen Koska, *Geschichte des Kapitalismus*, Verlag C.H.Beck Ohg, Munchen, 2014.

Фергусона (Nial Ferguson), *Велика дејенерација – како се институције распадају и економије умиру*⁴, као и других релевантних извора. Рад се састоји из неколико делова. У првом делу приказаћемо теоријско-методолошке основе на којима се заснивају мишљења Јиргена Коке и Нила Фергусона. На овом месту, укратко ћемо се осврнути на утицај Карла Маркса (Karl Marx), Макса Вебера (Max Weber), Алексиса де Токвила (Alexsis de Tocqueville), Јозефа Шумпетера (Joseph Schumpeter), Адама Смита (Adam Smith) и других аутора које Јирген Кока и Нил Фергусон истичу у својим радовима. Сматрамо да је приликом тумачења дела оба аутора, од изузетне важности указати на директни или индиректни утицај других теоретичара друштвене мисли. Поред тога, потребно је указати и на методолошки допринос Јиргена Коке и Нила Фергусона, историјској социологији као научној дисциплини, али и историјској науци уопште, која се у делима ових аутора измешта из домена херменеутике и креће ка упоредној и каузалној анализи историографских података. Други део рада пружиће теоријске основе за објашњење настанка капитализма, које се, према истраживању Јиргена Коке, удаљава од евроцентричног виђења по коме је он „изум“ превасходно западноевропских народа, већ настаје на тлу Азије и Арапског полуострва (Коска, 2016, стр. 25-42). Такође, у овом делу текста, приказаћемо и фазе развоја капитализма, које су се према истом аутору развијале од трговачког и аграрног, преко индустријског до финансијског. (Коска, 2016, стр. 47-121). У трећем делу размотрићемо институционални оквир који омогућава контролу над тржишном економијом. Посебна пажња биће посвећена демократским институцијама, правном поретку и владавини права, као и цивилном друштву, који су према мишљењу Нила Фергусона неопходни предуслови за успешност капитализма и његову контролу. (Ferguson, 2016, стр. 73-122). И на крају, у закључном делу анализе указаћемо на значај институционалног и ванинституционалног оквира у коме би се могле „искористити“ позитивне стране капиталистичког начина производње, у циљу стварања демократског друштва.

1. Теоријско-методолошка основа дела Јиргена Коке и Нила Фергусона

Утицај теоријског наслеђа видљив је у Кокином схватању историје и социологије, коју он назива „историјском социјалном науком“ (Коска, 1994), за чији су настајак важне: 1. промене настале заокретом од проучавања крупних историјских догађаја ка историји свакодневнице. 2. што је подразумевало промену у теоријској оријентацији која се кретала према аналитичкој историјској науци, у којој је каузално објашњење изричито признато као истраживачки задатак. Оријентација према теоријама значила је пораст снаге објашњења⁵. 3. употреба статистике у историјској анализи. 4. Афирмисање облика излагања који се могу означити одредницом „историјска аргументација“, која укључује експлицитна питања, хипотезе и

⁴ Niall Ferguson, *The Great Degeneration*, New York: Penguin Books, 2012

⁵ Према истом аутору, „теоријска оријентација у историјској науци значила је пре свега да се историчари користе експлицитним и конзистентним системима појмова, који се не могу извести из самих извора, али служе за структурисање, разоткривање, објашњење и интерпретацију извора“ (Mitrović & Todorović, 2003, стр. 156).

сумње, каузална и функционална објашњења, појмовне дефиниције и рефлексије. 5. У том смислу, држава престаје да буде начелно највиша по рангу тема историјских студија и структуришуће језгро историјских синтеза. Насупрот томе, социјална историја се успоставља као историјско истраживање породица, градова и протеста, као испитивање покретљивости и сеоба, као историјска анализа професија и класа, као историја рада, слободног времена, школа, старења, читања, понашања за столом, телесне неге, и друго. И, најзад, 6. – историјска социјална наука одликује се изразитом тенденцијом ка рефлексији о сопственим гносеолошким и методолошким претпоставкама, кроз контекст свакодневног живота и науке, праксе и теорије. (Коска, 1994)⁶. У чему је смисао дидактике историјске социологије или историјске социјалне науке, како је назвао Јирген Кока? Одговор на постављено питање илустрован је ставом да је историјска аргументација, „начин излагања понајпре прикладан историјској социјалној науци [...] У њој се често јављају експлицитна питања и одговори, тезе, сумње и тежње за проверавањем, бројеви и табеле су нормална појава, дефиниције, појмовна историјска размишљања и појмовна стратешка одмеравања прекидају ток приповедања. Од читаоца се не скривају методски обилазни путеви и несигурности“ (Mitrović & Todorović, 2003, стр. 160), коришћење полемике у излагању, као и отворен однос према садашњости и њеним проблемима⁷. У својој књизи, али и у интервјуима које је поводом њеног издања објавио у појединим дневним и недељним штампаним медијима у Србији (Коска, 2017а; 2017б.), Јирген Кока сматра да су Марксови радови умногоме допринели обликовању савременог схватања капитализма. Он је први анализирао механизме такмичења и динамике и показао невероватне неједнакости и хијерархије уграђене у капиталистички систем. Критиковао је капитализам и из перспективе могућности да он постане глобалан. Међутим, због ограничености времена у коме је живео, Марксови погледи били су под утицајем индустријског капитализма, заснованог на најамном раду у фабрикама. С тим у вези, Марксов *Кайиштал* објашњава важност феномена најамног рада, стварања вишка вредности, формирање радничке класе и могућности класне борбе. На тај начин, ово дело остаје и даље актуелно, али се при проучавању капитализма данас, мора узети у обзир чињеница да се он од тог времена умногоме променио. Карл Маркс је посматрао индустријски, а не финансијски капитализам и његове касније фазе. Такође, сагледао је деформацију радничке класе, дефинисао њену историјску мисију и проценио њену снагу. Иако Марксове рефлексије морамо посматрати као револуционарне, оне остају ограничене историјским временом у коме је живео. Из тог разлога, његове погледе морамо сместити у контекст једног времена, и у оквиру тадашњих историјских збивања, никако не губећи из вида да су други елементи капитализма у међувремену постали много важнији, и то првенствено захваљујући развоју технологије, информатике, ширењу глобализације,

⁶ Овај „однос према пракси“ наговештава двоструко разграничење: „с једне стране, историјска социјална наука разликује се од историјске науке која себе разуме као своју сврху, одбија питање о својим друштвеним условима и задацима и у овој вези инсистира на оштром раздвајању контекста настанка и контекста важења научних увиђања. С друге стране, она одбија своју инструментализацију за ваннаучне сврхе“ (Mitrović & Todorović, 2003, стр. 158).

⁷ Аутор предлаже да књига намењена широј публици буде представљена једноставнијим облицима излагања, попут историјских филмова. (Коска, 1994.).

климатским променама изазваним индустријализацијом, финансијализацијом и дубоким променама у друштвеном и политичком животу. (Коска, 2017а; 2017б.). У том смислу је и оптимизам због напретка насталог у доба просветитељства не-одржив. Схватање капитализма као сржи цивилизаторске мисије (на пример Адам Смит), настало на тлу прединдустријског капитализма у осамнаестом веку, није преживело успон индустријског капитализма. Адам Смит и други посветитељи тога доба „нуде тумачење да се капитализам све више намеће као *doux commerce* и као шанса за друштвени напредак, чиме игноришу неке од његових слабости или их приписују још увек недовољно реформисаним институцијама, те је, примера ради, однос између силе и пословања у ваневропском свету приписиван меркантилизму“ (Коска, 2016: стр. 73). С друге стране, Макс Вебер и Ворнер Зомбарт (Varner Sombart) чврсто су веровали у супериорну економску рационалност капитализма, али нису сматрали да је он фактор моралног и цивилизацијског успона и напретка. Напротив, они су сматрали да све израженија неприродност и обесмишљеност капиталистичког система могу да угрозе слободу, спонтаност и хуманост у пуном обиму. На тај начин, капитализам као незауостављива снага ерозије, могао би да наслеђене обичаје замени уговором, заједницу друштвом, а друштвену повезаност тржишним калкулацијама. И социјалистичка критика у двадесетом веку оштро је осудила експлоатацију, алијенацију и неправде у капитализму, предсказујући његов слом услед унутрашњих противречности. Поред тога, требало би поменути и Јозефа Шумпетера, који је говорио о креативној деструкцији као главној тачки капитализма. Ипак, „његов појам иновације био је исувише усредсређен на појединце и велике дисконтинуиране појединачне поступке (док) његова представа о конјуктурним таласима на сваких 50 до 60 година остаје и даље веома спорна“ (Коска, 2016, стр. 17). Анализом литературе уочено је да став према капитализму осцилира између прихватања и оштре критике⁸. Ипак, заједнички именитељ и једних и других јесте, да идеја капитализма није употребљива као утопија, те да није у стању да се носи са савременим изазовима.

Теоријско-методолошка перспектива Нила Фергусона сасвим је другачија, мада се његова промишљања о демократији и капитализму умногоме преклапају са схватањима Јиргена Коке. Најпре, Нил Фергусон сматра да постоји неколико кључних тачака у објашњењу успона земаља Западне Европе, које су учиниле да у распону од неколико векова, релативно мале краљевине постану светске силе у економском и политичком смислу. То су пре свега, оријентација ка слободној трговини, владавина права, научно-технолошка револуција, стварање ефикасније радне снаге, развој медицине и стварање потрошачког друштва. Према истом аутору, концепт схватања историје и друштва требало би да се креће у оквирима виртуелне историје. Наиме, Нил Фергусон, као заговорник контрафактуалне историографије, често користи противчињеничне сценарије да илуструје своје замерке „конвенционалним“ историјским тумачењима, чиме настоји да покаже значај случајности у историји. Према његовим схватањима, мали број кључно важних промена резултирао би значајно другачијом структуром савременог света. У питању: Шта ако ...? (What if ...?), Нил Фергусон поставља основе сопственог историјског приступа, који

⁸ Нпр. Stiglitz (2013), Chomsky (2017).

назива „виртуелна историја“. Према његовом мишљењу, научна и друга литература се одавно бави размишљањем о томе „шта би било да ...?“, али осим маште у њој ретко када има стварне историје. Из тог разлога, виртуелна историја свој одговор на тзв. контрафактуелно питање, заснива на основу доступних података, уважавајући контекст у коме су они настали, истовремено се ослањајући на интердисциплинарни научни приступ кроз интеракцију са политичком теоријом, економијом, социологијом, антропологијом, психологијом и другим наукама. Такав приступ, у коме је главни задатак откривање нових чињеница, може пружити алтернативан историјски увид о неком догађају који су његови савременици проживели или о њему промишљали. Међутим, проблем виртуелне историје је у томе које ће податке сматрати релевантним, и како ће их разматрати у реконструкцији прошлог времена. (Ferguson, 1998.). У наставку текста, размотрићемо овакво схватање Нила Фергусона. Наиме, он сматра да „постоје две врсте противчињеница које су користили историчари: оне које су у основи производ маште, али им (углавном) недостаје емпиријска основа; и оне створене да тестирају хипотезе емпиријским средствима, које избегавају машту на рачун прорачуна. У првом случају, тенденција ослањања на инспирацију, или на сведена објашњења је оно што води веродостојности. У другом случају, то је тенденција да се праве анахроне претпоставке“ (Milenković, 2009, str. 298). Критикујући деветнаестовековни позитивизам, Нил Фергусон сматра да се процеси у природном, и друштвеном свету, не могу сумирати оштрим законима, већ да се већина објашњења природних и друштвених феномена може доказати само у оквирима вероватноће. С тим у вези, овај аутор износи мишљење да је *теорија хаоса*, настала у математици, најадекватнија у објашњењу друштвених феномена. Хаос не значи анархију, и непостојање било каквих закона у природном и друштвеном свету, већ напротив „да су ти закони толико комплексни, да нам је практично немогуће да поставимо праве претпоставке, тако да доста тога што се догађа око нас делује као насумично или хаотично“ (Milenković, 2009, str. 304). Нил Фергусон истиче да се теорија хаоса бави стохастичким, то јест, наизглед насумичним понашањем које се догађа у детерминистичким системима, и да је њен филозофски значај у томе што она настоји да помири појмове узрока и случајности⁹. Такође, теорија хаоса је у супротности са идеализмом у коме не постоје узрок и последица, али и са детерминизмом у коме постоји само низ предодређених узрока заснованих на законима. Тачније, хаос, или стохастичко „понашање у детерминистичким системима – значи непредвидиве исходе, чак и када су узастопни догађаји узрочно повезани“ (Milenković, 2009, str. 307). На тај начин, виртуелну историју занимају могућности које су деловале вероватне у прошлости, а проценити вероватноћу неког догађаја значи измерити његове шансе да се догоди. Заправо, када се историчар пита о могућности неког догађаја, он покушава да употре-

⁹ Другим речима, „очигледно насумично понашање испоставило се да није у потпуности насумично – само је нелинеарно: чак и када је наша теорија детерминистичка, све њене претпоставке не воде до поновљивих експеримената. Само оне које су отпорне на мале измене почетних услова. Теоријски, можемо да предвидимо исход бацања новчића када бисмо тачно знали његову вертикалну брзину и број обртаја у секунди. У пракси, ово је претешко – исто се односи *a fortiori* и на комплексније процесе. Тако, иако је универзум ипак појмовно детерминистичан, отпадају све детерминистичке опкладе. Највише што можемо да учинимо су вероватноће“ (Milenković, 2009, str. 305).

бом ума себе пројектује у време пре самог догађаја, како би одредио његове изгледе, односно какви су они били уочи његовог остварења. Према Нилу Фергусону, постоји двоструко образложење за неопходност контрафактуелне анализе, и то: прво, због логичке неопходности да се замисли шта би се догодило да претпостављени узрок није био присутан. Друго, зато што је за разлику од феномена у природном свету, човек, односно појединац свестан, и стога решен да проучавајући алтернативе прошлости, трага за сопственим смислом у садашњости, и да на тој основи предвиди будућност. На тај начин, Нил Фергусон контрапитањем одговара на питање: зашто постављамо противчињенична питања, и једноставно закључује: шта ако их не поставимо? Према његовом мишљењу, виртуелна историја је неопходан антидот детерминизму. Из тог разлога, историчари морају бити врло сумњичави према својим артефактима које третирају као доказ, јер су они често преживели игром случаја, и зато што препознавањем артефакта као историјског доказа, историчар истог часа нарушава његов значај. Догађаји које покушавају да изведу из ових извора били су првобитно стохастички, односно очигледно хаотични, зато што понашањем материјалног света управљају нелинеарне, као и линеарне једначине. (Ferguson, 1998.).

2. Социјални услови настанка и развоја капитализма

Разматрајући настанак капитализма, који сматра контроверзним појмом, Јирген Кока истиче како многи социјални теоретичари избегавају његово дефинисање. Наиме, сви покушаји да се појам капитализма дефинише, настају из „негације“ и деценијама се тако употребљавају. Наглашавајући свој критички однос према класичним теоретичарима друштва (Adam Smith, Karl Marx, Max Weber, Joseph Schumpeter), аутор признаје да су сви они схватили капитализам као битно обележје епохе у којој су живели, али и да је то главна примедба ограничености њиховог разумевања овог појма. Пажљиво анализирајући доприносе ранијих мислилаца, као и након прегледа новијих предлога дефиниција (Fernand Braudel, Rosa Luxemburg, Immanuel Wallerstein и други), Ј. Кока полази од следеће, како каже „парафраза капитализма“. 1. Капитализам се заснива на праву појединачног власништва и на децентрализованим одлукама, које доводе до резултата како добитка тако и губитка, који се приписује појединцима¹⁰. 2. У капитализму се координација различитих економских актера одвија пре свега преко тржишта и цена, конкуренције и кооперације, потражње и понуде, продаје и куповине робе, што претпоставља поделу рада и новчану привреду. 3. За ову врсту привређивања елементаран је капитал, што имплицира инвестирање и реинвестирање уштеђевине и прихода у садашњости при чему се тежи остваривању добити у будућности¹¹. (Коска, 2016, стр. 21). Према нашем мишљењу, овакво аналитичко схватање капитализма омогућава да се он: 1. лоцира у различитим историјским епохама, 2. препозна у готово свим регионима света, 3.

¹⁰ „Под појединцима се не подразумевају само појединачна лица, већ и групе лица, појединачна или удружена предузећа“ (Коска, 2016, стр. 21).

¹¹ Овде спадају: „одобравање и узимање кредита, прихватање профита као мерила, као и акумулација у којој су зацртане промене, раст и динамична експанзија. Ту спада и управљање сигурностима и ризицима, баш као и контрола рентабилности током времена“ (Коска, 2016, стр. 21).

уоче његове различите варијанте и облици. Размотрићемо сваку од наведених тачака, и истаћи њихово међусобно укрштање. Најпре, елементи капиталистичког начина пословања могу се пронаћи у Кини и на Арапском полуострву и везани су углавном за једну варијанту капитализма, а то је трговачки. На пример, „чиновничка држава кинеске династије Хан (206. пре н. е. – 220. после н. е.) настојала је да уведе јединствену валуту, да прошири тржишне односе и подстиче интензивну прекоморску трговину између независних трговаца“ (Коска, 2016, стр. 26). Овакав тренд наставио се и током владавине других кинеских династија све до касног средњег века. Ипак, важно је истаћи да се у читавом периоду држава интензивно мешала у трговину и занатство, што је било у складу са будистичким погледом на свет државних чиновника који су били носиоци политичке моћи. Он се изражавао у изразитом противљењу према неједнакости, великим независним богатствима, кредитирању, а с друге стране, подстицао је пољопривреду и државну контролу новца, као и стварање робних резерви и занатских радионица које су биле у власништву државе. Из тог разлога, носиоци економског раста били су углавном профитно оријентисани трговци, чије су инвестиције, ако се узме у обзир контрола државе, биле велике, чиме је и њихов друштвени статус био у успону. Ипак, испоставило се да кинеска варијанта интегрисаног и политички контролисаног трговачког капитализма, није довољно снажна да се одупре политичком усмеравању моћне унитарне државе. Према мишљењу Јиргена Коке, „друго главно поприште средњовековног трговачког капитализма налазило се у арапском царству које је постојало од позног 7. века до средине 13. века, под Омајадима и Абасидима, а обухватало је западну Азију, северну Африку и Иберијско полуострво, учвршћујући ислам као светску религију“ (Коска, 2016, стр. 28 – 29). Успон трговачког капитализма у средњовековном арапском свету омогућиле су правне норме развијане у оквиру шеријатског исламског права, које су пружале добру основу за склапање уговора између занатлија с једне стране, и трговаца са друге, али и узимање кредита и наплату дугова¹². Поред тога, заједничка култура која се огледала у истом језику, традицији (нарочито породичној) и религији, омогућавала је потенцијал међусобног поверења и смањења несигурности, подстицај кооперације и успостављање тржишних односа. Међутим, трговци и занатлије, иако носиоци капитала, нису били део политичке власти која се налазила у рукама аристократије настале на темељима традиције, и војничких успеха у ратовима. На тај начин, арапски трговци, а нарочито занатлије остали су удаљени од државе. Дакле, у оба случаја држава је била ограничавајући фактор веће акумулације појединачног капитала и ширењу капиталистичког начина пословања. То је разлог из кога можемо закључити да је капитализам егзистирао у некапиталистичким друштвеним, политичким и економским оквирима. С друге стране, историјски посматрано, трговачки капитализам се у средњовековној Европи развио релативно касно¹³ (тек од 12. века),

¹² „Већ приликом настанка ислама, почетком 7. века, није мањкало елемената трговачког капитализма. Мека и Медина су тада били живи трговачки градови који су се налазили на важним караванским путевима. Сам Мухамед је потицао из градске трговачке средине“ (Коска, 2016, стр. 29).

¹³ „Политичка пропаст Западног римског царства у 5. веку и нестабилне прилике у време сеобе народа довеле су до дезинтеграције економског живота, а тиме и до слома свих оних елемената капитализма из доба антике“ (Коска, 2016, стр. 32).

и на другачији начин него у Кини и на Арапском полуострву. Наиме, између 12. и 15. века, до тада спорадична трговина између Европе и остатка света, постала је интензивнија. У том периоду почињу и да се појављују обриси капиталистичког начина пословања, видљиви у трговини, удруживању трговаца стварањем трговинских друштава, из којих израстају банкарски и мењачки послови (кредитирање, пословање путем меница) оријентисани ка стварању добити. Дакле, све до краја средњег века у Европи, капитализам је био оријентисан на трговачке и финансијске послове. Међутим, тај капитал је постепено „почео пунктуално да продира изван сфере дистрибуције“ (Коска, 2016, str. 38). Најпре у рударство, где су биле велике потребе за капиталом, а потом и у породичне или кућне занатске радионице, које су служиле задовољењу потреба у тек зачетој рударској индустрији. Ипак, то се није одвијало ни брзо ни ефикасно, као у каснијем потпуно развијеном капитализму, првенствено захваљујући устаљеном хришћанском моралу. Наиме, како истиче Јирген Кока, „данас морамо бити начисто с тим да је и та умерена варијанта капиталистичке праксе могла да превлада тек након одбацивања уврежених представа о моралу. Учење хришћанске цркве није забрањивало само позајмљивање новца, давање кредита уз камату, називајући га зеленашењем [...]“¹⁴ профит као животни циљ био је не-прихватљив“ (Коска, 2016, str. 41) као и сумњичавост према трговцима. Међутим, примедба о постојању антикапиталистичких ставова не важи само за хришћанство. Она се може подједнако сагледати и у другим религијама, конкретно исламу и будизму. Дакле, „трговачки капитализам у миленијуму 500. и 1500. године није био специфично европски, већ глобални феномен. Осим приказаних случајева Кине, Арапског полуострва и Европе, био је присутан и у другим крајевим света, пре свега у Индији и југоисточној Азији“ (Коска, 2016, str. 42). Ипак, убрзо се показало да је капитализам у Европи знатно динамичнији у односу на остатак света. Зашто? Одговор се налази у изостанку политичке контроле над капиталистичким начином пословања, већем степену грађанске и политичке аутономије, и диференцијацији између државе и привреде. На тај начин, капитализам ће у Европи од 16. до 19. века, развити различите варијанте, које ће обухватити читаву економију. Осим трговачког и финансијског, који ће се модификовати кроз акционарска друштва, развијаће се и аграрни, (нарочито колонизацијом других делова света, Африке, Азије и Америке) и протоиндустријски (улагањем у рударство и породично и кућно занатство) што ће, уз научно-технолошке иновације убрзати појаву индустријског капитализма од друге половине 19. до друге половине 20. века. У овом периоду, капитализам постаје глобални феномен. Поред тога, променом у сфери односа према капиталу, који су се кретали од власничког ка менаџерском, трансформацији најамног рада, финансијализацијом и потпуним одсуством државне регулације тржишта, и све већом демократизацијом друштва, капитализам постаје главно средство глобализације. Истовремено, бројни регионални сукоби од друге половине 19. века до данас, два светска рата у 20. веку (чему директан и једини узрок није капитализам, али свакако јесте неједнака расподела економског утицаја и моћи), две светске економске кризе у истом веку (тридесетих и седамдесетих година 20. века), као и најновија по-

¹⁴ „Хришћанско учење, потекло из сеоско-занатлијског миљеа у коме се највише ценила солидарност у виду братства, било је израз антикапиталистичких ставова који су, у то нема никакве сумње, били веома раширени“ (Коска, 2016, str. 41).

четком овог миленијума (2008. године) чије су последице још увек видљиве, уз бројне социјалне неједнакости и тешкоће њиховог превазилажења, наводе на преиспитивање односа између капиталистичког начина привређивања и демократског друштва као његовог оквира.

3. Криза капитализма и демократије – могућности превазилажења

Критикујући Френсиса Фукујаму (Francis Fukuyama), Нил Фергусон констатује да је 1989. године „могао одважно да предсказује безочну победу економског и политичког либерализма, тријумф Запада и да за крајњу тачку човекове идеолошке еволуције прогласи универзализацију западне либералне демократије као коначног облика владавине људи. Колико другачије данас изгледа тај свет. Економски либерализам један је укаљани бренд, док заступници државног капитализма у Кини и другде отворено исмевају западну демократију. Запад стагнира, али не само економски¹⁵“ (Ferguson, 2016, str. 7). Објашњење за економску стагнацију и неједнакости земаља западне Европе и САД (али и Јапана), не налазе се само у „раздуживању“ односно процесу смањивања дуговања. Разлози дивергенције могу се пронаћи и у глобализацији, технолошким променама, као и променама у образовању и фискалној политици. Враћајући се делу Адама Смита¹⁶ Нил Фергусон констатује: „да бих показао да су западњачке институције уистину дегенерисане, мораћу да отворим неке црне кутије, које дуго стоје запечаћене. На првој је натпис „демократија“. На другој „капитализам“. На трећој пише „владавина права“. На четвртој „грађанско друштво“. Све заједно оне су кључне компоненте наше цивилизације“ (Ferguson, 2016, str. 15). У наведеним друштвеним, политичким, правним и економским оквирима налазе се институције, или још тачније сложени скупови испреплетених институција, који једно глобално друштво чине способним за функционисање и напредак. Дакле, институционална криза је један од фактора економске и сваке друге стагнације. Институције представљају структуре унутар којих се људи организују у групе. Оне имају своје границе и што је још битније, правила. Основно питање је у каквом су међусобном односу институције демократске државе и институције тржишне економије? У одговору на постављено питање потребно је сагледати више међусобних

¹⁵ Коментаришући убрзан економски раст Кине и Индије у последњих тридесетак година, Н. Фергусон констатује да је „таква нова велика конвергенција далеко чуднији историјски догађај од колапса комунизма који је Фукујаму тако проициљиво антиципирао. У време када је он писао, центар светске економске гравитације стајао је још увек чврсто у Северном Атлантику. Он је данас иза Урала, а до 2025. биће северно од Казахстана – грубо речено на истој географској ширини на којој се налазио 1500. године у освит доминације Запада“ (Ferguson, 2016, str. 7 - 8).

¹⁶ Мисли се на књигу А. Смита, *Испираживање природе и узрока бојатсјива народа*, која у суштини представља утопијско виђење могућности настанка државе благостања. А. Смит је полазио од тога да сопствени интерес људи представља поуздану основу за деловање (љубав појединца према себи самима), али да оно буде усмеравано ка циљу унапређивања општег добра. За то су потребни јавни морал и изграђене институције, посебно оне које су у циљу адекватног регулисања односа између државе (коју представљају политичке елите и влада), друштва и тржишта.

односа и то: 1. улогу корпорација (дакле крупног капитала) у политици. Уколико је она активна, одвија се преко лобиста, финансирања политичких кампања или сл. 2. Улогу владе у економском животу државе. Она се манифестује преко субвенција, царина, и других инструмената и регулатива који утичу на тржиште. 3. Успостављањем равнотеже између економских слобода које су предуслов тржишно оријентисане економије и државних регулатива. (Ferguson, 2016, str. 18). Потребно је напоменути да су наведени односи само једни од могућих институционалних односа економије, права и политике. Институционални односи који се тичу других сфера социјалног живота као што су: култура, морал, религија, средства силе (полиција и војска), медији, и друго, такође имају значајног утицаја на горепоменути однос. На који начин је могуће „контролисати“ капитализам и демократију? Према мишљењу Нила Фергусона, „битан институционални контролни фактор, уједно и за политичке и за економске учеснике, јесте ефикасан правни систем, односно владавина права и грађанско друштво¹⁷. (Ferguson, 2016, str. 18 – 19). Дакле, пажљивом изградњом „правила“ у коме постоје: 1. стабилан правни систем, схваћен као владавина права, и 2. организације грађанског друштва, које имају улогу његове допуне, могуће је поставити институционални оквир успешног односа демократије и капитализма. Покушаћемо да сагледамо „обе стране медаље“ капитализма, како би се стекао потпунији увид у чињеницу коју Јирген Кока формулише у ставу да су се „у односу на стварање услова за просперитет и слободе, алтернативе капитализму до сада, показале инфериорним¹⁸“ (Коска, 2017а.). Прво, ако сагледамо историју капитализма, не може се превидети напредак који се десио у великом делу света, упркос његовој веома неуједначеној дистрибуцији. Посматрано на тај начин, напредак је видљив код великог броја људи који не припадају ниједној од елита (политичкој, економској, културној, интелектуалној и др.). Дакле, читави друштвени слојеви успели су да превазиђу сиромаштво, побољшају своје материјалне услове свакодневног живота, побољшају здравствене услове и тиме продуже животни век, као и да прошире сопствене могућности и слободе. Такав напредак се вероватно не би догодио без основних претпоставки капиталистичког начина привређивања, а оне су спремност да се константно подстиче напредак, првенствено у економском, али и сваком другом смислу. Друго, капитализам истовремено девалвира и поништава старе друштвене вредности и обрасце друштвеног живота. Он никада не „производи“ само победнике, већ супрот-

¹⁷ Овде се мисли на то да, „правила која је осмислио законодавац могу да се спроводе, у коме се подржавају права појединачног грађанина и у коме спорови између грађана или правних лица могу да се разрешавају на миран и рационалан начин“. Исправно схваћено грађанско друштво је домен добровољних удружења: то су институције које су основали грађани са другачијим циљевима него што је то приватни профит. Њихов спектар је од школа – премда је у савремено доба већину образовних установа апсорбовало царство политике – до клубова намењених комплетној лепези људских активности“ (Ferguson, 2016, str. 18 – 19).

¹⁸ Према Јиргену Коки капитализам мора бити критикован, али истовремено не треба губити из вида да је он у стању да се мења. Наиме, „ако ви учините логику капитализма одговорном за сваку лошу ствар, значи да ми као грађани ништа не можемо да урадимо. А то није истина, постоји читаво мноштво акција. Ако ствари крену лоше, не можемо само викати „капитализам је одговоран“, већ морамо бити самокритични, да погледамо у своје двориште и кажемо: „ни ми нисмо довољно добри као организатори друштвеног живота и политичко - демократских решења“ (Коска, 2017б).

но, помаже успостављању нових образаца пораста неједнакости, зависности и неправде. Све то води економској кризи која се одражава на друштво и културу. Тачније, капитализам тежи да измени некапиталистичке друштвене, културне и физичке ресурсе, на првом месту, друштвену кохезију и солидарност, а затим природу и њену еколошку сферу, уопште. Укратко, „капитализам и демократија имају различите логике и није их увек лако помирити. Да би се повећали бенефити капитализма и ублажиле његове тамне стране, неопходно је употребити друштвена и политичка средства како би он био што сагласнији са људским потребама“ (Коска, 2017а). Другим речима, хуманизација капиталистичких односа могућа је применом институционалног оквира (правни систем као владавина права), и ванинституционалног деловања (грађанско друштво). Веома је уочљиво да капитализам није демократичан. То се може сагледати из начина на који су организована велика и мала предузећа у којима, предузетници, менаџери, или уопште капиталисти, на основу приватне својине која их легитимизује, одлучују о томе шта се и на који начин ради, док већина запослених мора да се повинује њиховим одлукама. С друге стране, иако постоји повезаност између капитализма и демократије, потребно је истаћи да капитализам може да функционише и под диктаторским режимима. Најбољи пример за то је нацистичка Немачка. Међутим, ипак постоје „одређене форме коезистенције капиталистичке економије и демократског политичког система, док немате ниједан пример да је демократска власт постојала уз некапиталистичку економију“ (Коска, 2017б). Поред тога, постоји и тенденција капитализма да утиче и на друге сфере друштвеног живота, као што су: образовање, наука, уметност, спорт, здравство, што је врло опасно и погрешно. Такође, приметан је и пораст неједнакости¹⁹, нарочито изражен у разлици у примањима, која се директно одражава и на животни стандард и свакодневни живот широких друштвених слојева и појединаца. Пораст неједнакости не може бити легитимизован у демократском друштву, што се нарочито односи на податак да су постигнућа неког менаџера вишеструко већа од било ког другог запосленог у истој компанији или предузећу. Према Јиргену Коки, решење за овај проблем може се пронаћи ако се боље сагледају догађаји у прошлости, нарочито у САД тридесетих година двадесетог века, или развој државе благостања у појединим европским земљама, средином истог века. Он истиче да капиталисти нису били носиоци тих промена у друштвеном животу, јер нису они иницирали социјално осигурање, законе који регулишу област рада, минималне зараде, права радника или оснивање синдиката. То је урађено политичком акцијом и

¹⁹ На ову чињеницу, да је, мерено дистрибуцијом дохотка и својине, неједнакост у многим друштвима поново порасла, указао је и Т. Пикети (Piketty, 2015а). Овај аутор упозорава да се по неједнакости у расподели богатства у 21. веку враћамо у 19. век, када је богатство било концентрисано у рукама малих бројева појединаца и када су економску елиту чинили богати наследници, а не они који су место у друштву заслужили радом. Т. Пикети такав капитализам назива „наследним капитализмом“, постављајући питање: који је релативни значај наследства у односу на рад? К. Маркс је овај феномен капитализма назвао паразитизмом, по којем се у овом систему може богато и раскошно живети на темељу власништва над капиталом, а не на бази рада. То доводи до социјалног раслојавања друштва (екстремних неједнакости) – Т. Пикети, или до класног раслојавања (К. Маркс). Према Т. Пикетију, неконтролисано и необузвано раслојавање у 21. веку, представља ограничавајући фактор одрживог друштвеног развоја. Због тога он предлаже заокрет у досадашњој економској политици државе, посебно према питањима неједнакости. (Piketty, 2015б.).

под снажним притиском радничког покрета. Неопходно је да постоји јак раднички покрет, независтан од капитализма. Међутим, проблем је у томе што спремност на протест зависи од традиције друштвених протеста и организације неформалних група, у једном друштву, али и од демократичности владајућих политичких елита²⁰. Другим речима, неопходно је постојање: 1. демократског система зависног од снаге гласача, с високим степеном владавине права, 2. легитимне форме јавне критике (кроз разне облике организација грађанског друштва, или слободних интелектуалаца), 3. спремност владајућих политичких, економских, и других елита, да не „ометају“ јавну критику недемократским средствима (на пример, монополом над штампаним и електронским медијима, методама економског притиска или физичким угрожавањем живота неистомишљеника), 4. демократских традиција самог друштва, као и 5. његове спремности да се на демократски начин мења. У супротном, било каква друштвена реформа није могућа. Други проблем, који истиче Јирген Кока, јесте што је капитализам, нарочито финансијски капитализам, постао транснационалан, јер расте и прелази границе националних држава, док је истовремено политичка моћ концентрисана у националним државама које се такмиче у економском утицају. Све то отежава регулацију капитализма, јер су структуре транснационалне политичке моћи слабе, што за резултат има асиметрију економске моћи и политичког утицаја. Из тог разлога, неопходно је да се неолиберализам у форми радикалног финансијског капитализма, због својих негативних друштвених последица, регулише политичким средствима. То је у извесној мери успело у двадесетом веку у државама благостања, које су регулисале капитализам у оквиру граница и правила својих националних држава са демократијом у успону. С друге стране, ни дигитализација и други елементи информатичке револуције, као ни глобализација не представљају претње опстанку капитализма нити битној промени његовог садашњег облика. Информатичке технологије пре доприносе да капитализам буде још продорнији, свеприсутнији и утицајнији. То је један од узрока економског успона некадашњих земаља у развоју на простору Азије и Африке. Други узрок је глобализација. Глобализацијом се смањују разлике у економској моћи такозваног Истока и Запада, чиме вођство западних земаља постаје мање доминантно. Међутим, „у поређењу са источном Азијом, ситуација у великим деловима Африке изгледа очајно. Али то не може да се повеже са чињеницом да тамо нема довољно капитализма“ (Коска, 2017а), већ је то пре свега недостатак адекватних институција система и демократије, владавине права и грађанског друштва.

Уместо закључка

Анализом два различита теоријско-методолошка концепта о односу капиталистичког начина привреде и демократије као друштвено-политичког оквира његове егзистенције, можемо утврдити следеће: 1. капитализам је могуће лоцирати у различитим историјским епохама, 2. препознати у готово свим регионима света, независ-

²⁰ „У економски најразвијенијим деловима света, питање рада више нема експлозивне и мобилишуће ефекте које је имало у 19. и првом делу 20. века. Али на глобалном нивоу питање рада заслужује да буде поново размотрано – с обзиром на масовно ширење такозваног рада на црно под условима капиталистичке експлоатације у земљама у развоју“ (Коска, 2017а).

но од облика државне управе; 3. могуће је уочити његове различите варијанте и облике, који зависе од историјског периода и утицаја државне власти. Надаље, веома је значајно, 4. уочити различите логике капитализма и демократије (с једне стране, напредак који се десио у великом делу света, упркос његовој веома неуједначеној дистрибуцији, и с друге стране, истовремено девалвирајући и поништавајући старе друштвене вредности и обрасце друштвеног живота, успостављајући пораст неједнакости, зависности и неправде). Такође, приметна је и 5. асиметрија економске моћи и политичког утицаја (капитализам постаје транснационалан, јер расте и прелази границе националних држава, док је истовремено политичка моћ концентрисана у националним државама које се такмиче у економском утицају). Све наведено има за последицу чињеницу да је 6. регулација капитализма отежана, јер су структуре транснационалне политичке моћи слабе. Поред тога, 7. капитализам тежи да измени некапиталистичке друштвене, културне и физичке ресурсе, на првом месту, друштвену кохезију и солидарност, а затим природу и њену еколошку сферу, уопште. 8. Постоји и тенденција капитализма да утиче и на друге сфере друштвеног живота, као што су: образовање, наука, култура, уметност, спорт, здравство и друго. 9. Из тог разлога, потребно је преиспитати више међусобних односа: а) улогу економије у виду корпорација (дакле крупног капитала) у политичком животу једног друштва, б) улогу владајућих политичких елита у економском животу државе, в) постојање равнотеже између економских слобода које су предуслов тржишно оријентисане економије и државних регулатива. И најзад, 10. неопходно је јачање институционалног и ванинституционалног друштвеног оквира: а) демократског и правног система с високим степеном владавине права, б) легитимне форме јавне критике (кроз разне облике организација грађанског друштва, или слободних интелектуалаца), в) увиђање значаја радничког покрета г) спремност владајућих политичких, економских, и других елита, да „не ометају“ јавну критику недемократским средствима (на пример, монополем над штампаним и електронским медијима, методама економског притиска или физичким угрожавањем живота неистомишљеника), д) демократских традиција самог друштва, као и њ) његове спремности да се на демократски начин мења.

Ivan M. Baščarević¹
University of Priština
with temporary Head Office in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of Sociology
Kosovska Mitrovica (Serbia)

CAPITALISM AND DEMOCRACY - THE ORIGIN, THE CAUSES OF THE CRISIS AND THE POSSIBILITIES OF THEIR OVERCOMING IN THE WORK OF JÜRGEN KOCKA AND NIAL FERGUSON²

(Translation In Extenso)

Abstract: The paper discusses the theories of Jürgen Kocka and Niall Ferguson about the emergence of capitalism and democracy, the causes of the crisis and the possibilities of their overcoming. The author found the inspiration for writing this text in the books *The History of Capitalism* (Jürgen Kocka) and *The Great Degeneration - How Institutions Decay and Economies Die* (Niall Ferguson). Why? Firstly, we are witnessing a time in which, along with all theoretical and ideological concepts and criticisms, an adequate alternative to capitalism as a socio-economic model has not been found yet. Secondly, the evident social reasons reflected in the growing social inequalities, poverty, the rise of crime and corruption, the oligarchy of political and economic elites, the weakening of the institutions of the system, the “collapse” of the welfare state, the reduction of human and civil liberties and other, indicate the actuality of studying the contemporary concept of capitalism and democracy. Thirdly, both books appeared almost at the same time (in Serbia in 2016), offering, although from different theoretical orientations, the answers to the causes of the emergence of these problems and the possibilities of their overcoming. Finally, the author of this text considered it necessary to modestly contribute to the interpretation and explanation of capitalism in theory and social practice through a detailed analysis and by approaching both theoretical conceptions, noting their differences and similarities.

Keywords: Jürgen Kocka, Niall Ferguson, historical sociology, capitalism, democracy, emergence, causes of crisis, possible solutions.

Introductory remarks

The analysis, interpretation and explanation of the phenomena of capitalism and democracy will be based on the works of Jürgen Kocka, *The History of Capitali-*

¹ ivan.bascarevic@pr.ac.rs

² This paper is partly the result of the author's participation in the scientific research project III 47023 “Kosovo and Metohija between national identity and Euro-integrations” financed by the Ministry of education, science and technological development of the Republic of Serbia.

sm³, and Niall Ferguson, *The Great Degeneration - How Institutions Decay and Economies Die*⁴, as well as other relevant sources. The paper consists of several parts. In the first part, we will show the theoretical and methodological bases on which the opinions of Jürgen Kocka and Niall Ferguson are founded. At this point, we will briefly discuss the impact of Karl Marx, Max Weber, Alexis de Tocqueville, Joseph Schumpeter, Adam Smith, and other authors Jürgen Kocka and Niall Ferguson point out in their works. We believe that it is of utmost importance to point out the direct or indirect influence of other theoreticians of social thought in interpreting the work of both authors. In addition, it is necessary to point out the methodological contribution of Jürgen Kocka and Niall Ferguson to historical sociology as a scientific discipline, but also to historical science in general, which moved from the domain of hermeneutics towards a comparative and causal analysis of historiographic data in the works of these authors. The second part of the paper provides the theoretical basis for explaining the emergence of capitalism, which, according to Jürgen Kocka's research, is moving away from a Eurocentric view according to which it is an "invention" of primarily West European nations, to a view that it originated on the ground of Asia and the Arabian Peninsula (Kocka, 2016, pp. 25-42). Also, in this part of the text, we will show the capitalism development stages, starting from the commercial and the agrarian stage, followed by the industrial stage to the financial stage according to the same author. (Kocka, 2016, pp. 47-121). In the third part, we will consider the institutional framework that enables the control over the market economy. Special attention will be paid to democratic institutions, legal order and the rule of law, as well as civil society, all of which, in the opinion of Niall Ferguson, are necessary prerequisites for the success of capitalism and its control. (Ferguson, 2016, pp. 73-122). Finally, in the concluding part of the analysis, we will point out the importance of the institutional and non-institutional framework in which the positive side of the capitalist mode of production could be "utilized" in order to create a democratic society.

1. The theoretical and methodological basis of the work of Jürgen Kocka and Niall Ferguson

The influence of theoretical heritage is evident in Kocka's understanding of history and sociology, which he calls "historical social science" (Kocka, 1994) and whose development was influenced by: 1. changes arising from a shift from the study of large historical events to the history of everyday life. 2. implying a change in the theoretical orientation that was moving towards an analytic historical science, in which the causal explanation is explicitly recognized as a research task. Orientation to theories meant an increase in the power of explanation⁵. 3. The use of statistics in historical analysis. 4. An affirmation of the forms of presentation that can be characterized by the term "historical argumentation", which includes explicit questions, hypotheses and doubts, causal and functional explana-

³ Jürgen Kocka, *Geschichte des Kapitalismus*, Verlag C.H.Beck Ohg, München, 2014.

⁴ Niall Ferguson, *The Great Degeneration*. New York: Penguin Books, 2012

⁵ According to the same author, "the theoretical orientation in historical science meant, above all, that historians use explicit and consistent systems of concepts that cannot be derived from the sources themselves, but serve to structure, disclose, explain and interpret sources" (Mitrović & Todorović, 2003, page 156).

tions, conceptual definitions and reflections. 5. In this sense, the state ceases to be the most highly ranked subject of historical studies and the structuring core of historical syntheses. In contrast, social history is established as a historical study of families, cities and protests, as a study of mobility and migrations, as a historical analysis of professions and classes, as a history of work, leisure time, school, aging, reading, table behavior, physical care, and other. And, finally, 6. the historical social science has a distinct tendency towards reflection on its own gnoseological and methodological assumptions, through the context of everyday life and science, practice and theory. (Kocka, 1994)⁶. What is the purpose of historical sociology didactics or the historical social science, as Jürgen Kocka calls it? The answer to the posed question is illustrated by the view that historical argumentation is “a way of presentation primarily appropriate for historical social science [...] It often contains explicit questions and answers, theses, doubts and aspirations for verification, numbers and tables are a normal phenomenon, definitions, conceptual historical considerations and conceptual strategic measurements interrupt the course of narration. The methodical roundabouts and uncertainties are not hidden from the reader” (Mitrović & Todorović, 2003, p. 160), the use of polemics in the presentation, as well as an open attitude towards the present and its problems⁷. In his book, but also in interviews on the occasion of its publication published in certain daily and weekly print media in Serbia (Kocka, 2017; 2017b.), Jürgen Kocka considers that Marx’s work greatly contributed to shaping the modern understanding of capitalism. He was the first to analyze the mechanisms of competition and dynamics and showed incredible inequalities and hierarchies embedded in the capitalist system. He criticized capitalism from the perspective of the possibility of it becoming global. However, due to limitations of the time in which he lived, Marx’s views were under the influence of industrial capitalism based on wage labor in factories. In this regard, Marx’s *The Capital* explains the importance of the phenomenon of wage labor, the creation of surplus value, the formation of the working class, and the possibility of class struggle. In this way, this work still remains actual, but the study of capitalism today must take into account the fact that it has changed a lot since then. Karl Marx observed industrial rather than financial capitalism and its later phases. He also observed the deformation of the working class, defined its historical mission, and evaluated its strength. Although Marx’s reflections must be seen as revolutionary, they remain limited by the historical time in which he lived. For this reason, we must place his views in the context of one time, and in the context of the historical events at the time, without losing sight of the fact that other elements of capitalism have become more important in the meantime, primarily owing to the development of technology, computer science, the spread of globalization, climate change caused by industrialization, financialization and profound changes in social and political life. (Kocka, 2017a; 2017b). In this sense, the optimism which arose due to the progress during the Enlightenment period is unsustainable. The understanding of capitalism as the core of the

⁶ This “attitude to practice” implies a double demarcation: “On the one hand, the historical social science differs from historical science which understands itself as its purpose, it rejects the question of its social conditions and tasks and in connection to this insists on a sharp separation of the context of origin and the context of the validity of scientific perception. On the other hand, it rejects its instrumentalization for non-scientific purposes” (Mitrović & Todorović, 2003, p. 158).

⁷ The author proposes that a book intended for a wider audience be presented with simpler forms of narration, such as historical films. (Kocka, 1994).

civilizing mission (for example, Adam Smith), created in the pre-industrialized capitalism of the eighteenth century, did not survive the rise of the industrial capitalism. Adam Smith and other enlighteners of the time “offer an explanation that capitalism is increasingly imposed as a *doux commerce* and as a chance for social progress, ignoring some of its weaknesses or attributing them to insufficiently reformed institutions, so that, for example, the relationship between coercion and business in the non-European world is attributed to mercantilism” (Kocka, 2016: p. 73). On the other hand, Max Weber and Werner Sombart firmly believed in the superior economic rationality of capitalism, but did not consider it a factor of moral and civilization ascendancy and progress. On the contrary, they felt that the increasingly pronounced artificiality and futility of the capitalist system could endanger freedom, spontaneity and humanity in full scope. In this way, capitalism as an unstoppable force of erosion could replace inherited customs with a contract, a community with society, and a social connection with market calculations. Socialist criticism in the twentieth century harshly condemned the exploitation, alienation and injustice in capitalism, predicting its collapse due to internal contradictions. In addition, we should mention Joseph Schumpeter who spoke about creative destruction as the main point of capitalism. Nevertheless, “his notion of innovation was too focused on individuals and large discontinuous individual actions (while) his conception of conjunctural waves in every 50 to 60 years remains very controversial” (Kocka, 2016, p. 17). The analysis of literature noted that the attitude toward capitalism oscillates between an acceptance and a sharp criticism⁸. However, the common denominator of both of them is that the idea of capitalism is not usable as a utopia, and that it is not able to deal with contemporary challenges.

Niall Ferguson’s theoretical and methodological perspective is quite different, although his reflections on democracy and capitalism largely overlap with the views of Jürgen Kocka. First, Niall Ferguson thinks that there are several key points in explaining the rise of Western Europe which has made relatively small kingdoms into world powers in economic and political terms over the time of several centuries. These are, above all, the orientation towards free trade, the rule of law, the scientific and technological revolution, the creation of a more efficient labor force, the development of medicine, and the creation of a consumer society. According to the same author, the concept of understanding history and society should move within the framework of virtual history. Namely, Niall Ferguson, as an advocate of counterfactual historiography, often uses counterfactual scenarios to illustrate his objections to “conventional” historical interpretations, striving to show the importance of coincidence in history. According to his understanding, a small number of crucial changes would result in a significantly different structure of the modern world. On the question: What if ...? Niall Ferguson sets the basis for his historical approach, which he calls “virtual history”. In his opinion, scientific and other literature has long been concerned with thinking about “what would it be ...?”, but apart from imagination, it rarely has any real history. For this reason, virtual history bases its response to the so-called the counterfactual question on the available data, taking into account the context in which they were created, and at the same time relying on an interdisciplinary scientific approach through interaction with political theory, economics, sociology, anthropology, psychology and other sciences. Such an approach, in which the main task is discovering new facts, can provide an alterna-

⁸ E.g., Stiglitz (2013), Chomsky (2017).

tive historical insight into an event that its contemporaries have experienced or thought about. However, the problem of virtual history is the question of what data will be considered relevant, and how they will be applied in the reconstruction of the past. (Ferguson, 1998). In further text, we will consider this view of Niall Ferguson. Namely, he thinks that “there are two types of counterfactuals used by historians: those that are basically a product of imagination, but (mostly) lack an empirical basis; and those created to test hypotheses by empirical means, which avoid imagination at the expense of calculation. In the first case, the tendency to rely on inspiration, or on a brief explanation, is what leads to credibility. In the second case, it is a tendency to make anachronous assumptions” (Milenković, 2009, p. 298). Criticizing the nineteenth-century positivism, Niall Ferguson believes that processes in the natural and social world cannot be summarized by harsh laws, but that most of the explanations of natural and social phenomena can be proved only within the limits of probability. In this regard, this author expresses the opinion that *Chaos theory*, derived in mathematics, is the most adequate one in explaining social phenomena. The chaos does not mean anarchy and the absence of any laws in the natural and social world, but simply “that these laws are so complex, that it is virtually impossible for us to set the right assumptions, so that much of what is happening around us seems random or chaotic” (Milenković, 2009, pp. 304). Niall Ferguson points out that Chaos theory deals with stochastic, that is, seemingly random behavior that occurs in deterministic systems, and that its philosophical significance is that it seeks to reconcile the notions of causes and coincidences⁹. Also, Chaos theory contradicts idealism in which there is no cause and effect, as well as determinism in which there is only a series of predetermined causes based on laws. More precisely, chaos, or stochastic “behavior in deterministic systems - means unpredictable outcomes, even when consecutive events are causally connected” (Milenković, 2009, p. 307). In this way, virtual history is interested in the opportunities that have been probable in the past, and to assess the likelihood of an event is to measure its chances of occurring. In fact, when a historian wonders about the possibility of an event, he tries to use his mind to project himself in time before the event itself, in order to determine its prospects, or what the prospects were like before the time of its realization. According to Niall Ferguson, there is a double explanation for the necessity of a counterfactual analysis: first, because of the logical necessity to imagine what would have happened if the suspected cause was not present. Second, because, unlike the phenomena in the natural world, a man, that is, an individual, is conscious, and therefore determined to search for his own sense in the present by studying the alternatives to the past to use this in order to foresee the future. In this way, Niall Ferguson counter-questions the question: why are we asking counterfactual questions, and simply concludes: what if we did not ask them? In his opinion, virtual history is an indispensable antidote to determinism. For this reason, historians must be very suspicious of the artifacts that they treat as evidence since they often survived due to pure chance, and because by

⁹ In other words, “apparent random behavior turns out to be not completely random - it’s just non-linear: even when our theory is deterministic, all of its assumptions do not lead to repeated experiments. Only those that are resistant to small changes in initial conditions. Theoretically, we can predict the outcome of a coin throw when we know its exact vertical velocity and the number of rotations per second. In practice, this is too difficult - the same *a fortiori* applies to more complex processes. Thus, even though the universe is conceptually deterministic, all deterministic bets fall off. The most we can do is probability” (Milenković, 2009, p. 305).

recognizing an artefact as a historical evidence, the historian is distorting its significance at the same time. The events that they attempt to derive from these sources were initially stochastic, or obviously chaotic, because the behavior of the material world is governed by nonlinear as well as linear equations. (Ferguson, 1998).

2. The social conditions of the emergence and development of capitalism

Considering the emergence of capitalism, which he finds a controversial notion, Jürgen Kocka points out that many social theorists avoid defining it. Namely, all attempts to define the notion of capitalism arise from “negation” and have been used for decades as such. Emphasizing his critical attitude towards classical theoreticians of society (Adam Smith, Karl Marx, Max Weber, Joseph Schumpeter), the author acknowledges that they all understood capitalism as an important feature of the epoch they lived in, but also that this is the main remark regarding the limitations of their understanding of this concept. Having carefully analyzed the contributions of earlier thinkers and having reviewed recent proposed definitions (Fernand Braudel, Rosa Luxemburg, Immanuel Wallerstein and others), J. Kocka starts from the following, as he says, “paraphrase of capitalism”. 1. Capitalism is based on the right of individual ownership and on decentralized decisions, which result in both profit and loss, attributed to individuals¹⁰. 2. In capitalism, the coordination of various economic actors takes place primarily through market and price, competition and cooperation, demand and supply, sale and purchase of goods, which presupposes division of labor and monetary economy. 3. The capital is elementary for this type of business, which implies investment and reinvestment of savings and income in the present, whereby seeking to achieve profit in the future¹¹. (Kocka, 2016, p. 21). In our opinion, such an analytical understanding of capitalism allows it to: 1. be located in different historical epochs, 2. be recognized in almost all regions of the world, 3. find its various variants and forms. We will consider each of these points and point out their points of intersection. First, the elements of a capitalist way of doing business can be found in China and the Arabian Peninsula and were mainly related to one variant of capitalism, and this is a trade. For example, “the official state of Chinese Han Dynasty (206 BC - 220 AD) sought to introduce a single currency, expand market relations and encourage intense overseas trade between independent traders” (Kocka, 2016, p. 26). This trend continued during the reign of other Chinese dynasties until the late Middle Ages. Nevertheless, it is important to emphasize that throughout the whole period the state intensively interfered in trade and craftsmanship, which was in line with the Buddhist worldview of state officials who were the bearers of political power. This view was expressed in a strong opposition to inequality, large independent wealth, money loans, while on the other hand it encouraged agriculture and state control of money,

¹⁰ “Individuals are not just individual persons, but also groups of individuals, individual or associated companies” (Kocka, 2016, p. 21).

¹¹ These include: “approving and taking loans, accepting profit as measurement, and accumulation in which changes, growth and dynamic expansion are planned. This includes the management of insurances and risks, as well as the control of profitability over time” (Kocka, 2016, p. 21).

as well as the creation of commodity reserves and craft workshops owned by the state. For this reason, the leaders of economic growth were mostly profit-oriented traders, whose investments were large, taking into account state control, thus their social status rose. Nevertheless, it turned out that the Chinese variant of an integrated and politically controlled trading capitalism was not strong enough to resist the political direction of a powerful unitary state. According to Jürgen Kocka, “the second major arena of medieval trading capitalism was in the Arabian empire that existed from the late 7th century to the mid-13th century, under the Umayyads and Abbasids, and it included Western Asia, North Africa and the Iberian peninsula, strengthening Islam as a world religion” (Kocka, 2016, pp. 28-29). The rise of commercial capitalism in the medieval Arab world was enabled by legal norms developed within the framework of Sharia Islamic law, which provided a good basis for the conclusion of contracts between craftsmen on the one hand and traders on the other, and for taking loans and collecting debts¹². In addition, a common culture reflected in the same language, tradition (especially family) and religion allowed the potential of mutual trust and reduction of uncertainty, the stimulation of cooperation and the establishment of market relations. However, tradesmen and craftsmen, although the bearers of capitalism, were not part of the political power that was in the hands of aristocracy based on tradition and military success in wars. In this way, Arab traders, and especially craftsmen, remained remote from the state. Thus, in both cases, the state was a limiting factor for a greater accumulation of individual capital and the expansion of the capitalist mode of operation. This leads us to conclude that capitalism existed in non-capitalist social, political and economic frameworks. On the other hand, historically, commercial capitalism has developed relatively late¹³ in medieval Europe (only in the 12th century), and in a different way than in China and the Arabian Peninsula. Namely, between the 12th and the 15th century, a sporadic trade between Europe and the rest of the world has become more intense. During this period, the outlines of the capitalist mode of business appeared, visible in trade, associations of traders in trading companies, from which the banking and exchange businesses (crediting, business through the promissory notes) later formed, oriented towards the creation of profit. Thus, until the end of the Middle Ages in Europe, capitalism was oriented towards commercial and financial affairs. However, the capital gradually “began to punctually penetrate beyond the sphere of distribution” (Kocka, 2016, p. 38). First into mining, which had a great need for capital, and then into family or home craft workshops, which served to meet the needs of the newly started mining industry. Nevertheless, this happened neither quickly nor efficiently as with the later fully developed capitalism, primarily thanks to the established Christian morality. Namely, as Jürgen Kocka points out, “it must be clear today that even this moderate variant of capitalist prac-

¹² “By the time Islam emerged, at the beginning of the 7th century, there was not a lack of the elements of commercial capitalism. Mecca and Medina were living merchant cities at the time, located on important wagon roads. Muhammad himself came from a merchant environment“ (Kocka, 2016, p. 29).

¹³ “The political ruin of the Western Roman Empire in the 5th century and the unstable situation at the time of migrations led to a disintegration of economic life, and thus to a breakdown of all elements of capitalism from the age of antiquity” (Kocka, 2016, p. 32).

tice could only prevail after the rejection of the established notions of morality. The teaching of the Christian church did not prohibit merely money lending, giving loans at interest rates, calling it usury [...] profit as a life goal was unacceptable” (Kocka, 2016, p. 41), as well as suspicions of merchants. However, the remark about the existence of anti-capitalist attitudes does not apply only to Christianity. It can be equally observed in other religions, specifically Islam and Buddhism. Thus, “the trade capitalism was not only a European, but a global phenomenon in the millennium of years 500 and 1500. Other than China, the Arabian Peninsula and Europe, it was present in other parts of the world, primarily in India and Southeast Asia” (Kocka, 2016, p. 42). Yet, it soon turned out that capitalism in Europe was much more dynamic than in the rest of the world. Why? The answer lies in the lack of political control over the capitalist mode of business, a greater degree of civic and political autonomy, and a differentiation between the state and the economy. In this way, capitalism in Europe developed various variants from the 16th to the 19th century, which encompassed the entire economy. In addition to commercial and financial capitalism, which would be modified through joint stock companies, the agrarian capitalism (especially by colonizing other parts of the world, Africa, Asia and America) and protoindustrial capitalism (investment in mining, family and home craftsmanship) developed, accelerating the emergence of industrial capitalism along with scientific and technological innovations from the second half of the 19th century to the second half of the 20th century. In this period, capitalism becomes a global phenomenon. In addition, with a change in the sphere of attitude to capital, which moved from the owner to manager, the transformation of wage work, financialization, the complete absence of state regulation of the market and the increasing democratization of society, capitalism became the main means of globalization. At the same time, numerous regional conflicts from the second half of the 19th century to the present, two world wars in the 20th century (whose direct and only cause is not capitalism, but an unequal distribution of economic influence and power), two world economic crises in the same century (in the 1930s and the 1970s), together with the most recent one at beginning of this millennium (2008) whose consequences are still visible, as well as numerous social inequalities and difficulties in overcoming them lead to reexamining the relationship between the capitalist mode of business and the democratic society as its framework.

3. Crisis of capitalism and democracy - possibilities of overcoming

Criticizing Francis Fukuyama, Niall Ferguson notes that in 1989 “he could boldly predict the victory of economic and political liberalism, the triumph of the West and declare the universalization of Western liberal democracy to be the end of human ideological evolution and the final form of human rule. How different this world looks like today. Economic liberalism is a tainted brand, while the advocates of state capitalism in China and elsewhere openly mock western democratization. The West is stagnating, but not only

¹⁴ “The Christian teaching, derived from the village-craftsman milieu in which solidarity in the form of fraternity was most valued, was an expression of anti-capitalist attitudes that were undoubtedly very widespread” (Kocka, 2016, p. 41).

in terms of economy¹⁵ (Ferguson, 2016, p. 7). The explanation for the economic stagnation and inequalities in Western Europe and the United States (but also Japan) is not found only in the “fragmentation” process, i.e., the process of debt reduction. The reasons for the divergence can be found in globalization, technological changes, as well as changes in education and fiscal policy. Returning to Smith’s work¹⁶, Niall Ferguson states: “In order to show that western institutions are truly degenerate, I will have to open some black boxes, which have long been sealed. The first one is inscribed ‘Democracy’. The second one ‘Capitalism’. The third one ‘Rule of Law’. The fourth one is inscribed ‘Civil Society’. All together they are the key components of our civilization” (Ferguson, 2016, p. 15). Institutions, or more precisely complex sets of interconnected institutions are in these social, political, legal and economic frameworks, that make one global society capable of functioning and progress. Thus, the institutional crisis is one of the factors of economic and any other stagnation. Institutions are structures within which people are organized into groups. They have their limits and, more importantly, the rules. The basic question is how are the institutions of a democratic state and market economy interconnected? In answering the question asked, it is necessary to look at several interrelationships: 1. The role of corporations (that is, big capital) in politics. If it is active, it takes place through lobbyists, the funding of political campaigns, etc. 2. The role of the Government in the economic life of the state. It is manifested through subsidies, customs, and other instruments and regulations that affect the market. 3. Establishing a balance between economic freedoms that are a prerequisite for a market-oriented economy and state regulation. (Ferguson, 2016, p. 18). It should be noted that these relations are only some of the possible institutional relations of economy, law and politics. Institutional relations concerning other spheres of social life such as culture, morals, religion, means of Force (police and military), the media, and others also have a significant impact on the abovementioned relationship. How is it possible to “control” capitalism and democracy? According to Niall Ferguson, “an important institutional control factor, both for political and economic participants, is an effective legal system, that is, the rule of law and civil society¹⁷. (Ferguson, 2016, pp. 18-19).

¹⁵ Commenting on the rapid economic growth of China and India in the last thirty years, N. Ferguson notes that “such a new major convergence is a far stranger historical event than the collapse of communism that Fukuyama anticipated. At the time he wrote, the center of world economic gravity was still firmly in the North Atlantic. It is behind the Urals today, and by 2025 it will be north of Kazakhstan - roughly on the same latitude as it was in 1500 at the dawn of Western domination” (Ferguson, 2016, pp. 7 - 8).

¹⁶ The book by A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, which essentially represents a utopian view of the possibility of the emergence of the welfare state. A. Smith proceeded from the fact that people’s own interest is a reliable basis for action (the love of the individual towards oneself), but that it should be directed towards the goal of improving the general good. This requires public morals and established institutions, especially those aimed at adequately regulating the relationship between the state (represented by political elites and the Government), society and markets

¹⁷ Here this means that, “the rules designed by the legislator can be implemented, in a way that the rights of an individual citizen are supported and the disputes between citizens or legal persons are resolved in a peaceful and rational way.” Correctly understood (civil society) is a domain of voluntary associations: these are the institutions established by citizens with different goals than private profit. Their spectrum ranges from schools - although in modern times most educational institutions are absorbed by the empire of politics - to clubs devoted to a complete range of human activities” (Ferguson, 2016, pp. 18-19).

Thus, by a careful establishment of the “rules” in which they exist: 1. a stable legal system, understood as the rule of law, and 2. civil society organizations, which have the role of supplementing it, it is possible to set an institutional framework for a successful relationship between democracy and capitalism. We will try to observe “both sides of the coin” of capitalism in order to gain a more complete insight into the fact formulated by Jürgen Kocka in the view that “in terms of creating conditions for prosperity and freedom, alternatives to capitalism have so far proved inferior¹⁸” (Kocka, 2017a.). First, if we observe the history of capitalism, we cannot overlook the progress that has occurred in much of the world, despite its very uneven distribution. Observed in this way, progress is visible in a large number of people who do not belong to any of the elites (political, economic, cultural, intellectual, etc.). Therefore, entire social strata have managed to overcome poverty, improve their material conditions of everyday life, improve health conditions and thus prolong life expectancy, as well as expand their own opportunities and freedoms. Such progress would probably not have occurred without the basic assumptions of the capitalist mode of business, reflected in the willingness to continually promote progress, primarily in the economic, but also in every other sense. Second, capitalism simultaneously devalues and overthrows old social values and patterns of social life. It never “produces” only the winners, but on the contrary, it helps to establish new patterns of inequality, dependence and injustice. All this leads to an economic crisis that reflects on society and culture. More precisely, capitalism aims to change non-capitalist social, cultural and physical resources, in the first place, social cohesion and solidarity, and then nature and its ecological sphere, in general. In short, “capitalism and democracy have different logic and it is not always easy to reconcile them. In order to increase the benefits of capitalism and mitigate its dark side, it is necessary to use social and political means to make it more in line with human needs” (Kocka, 2017a). In other words, a humanization of capitalist relations is possible by applying the institutional framework (the legal system as the rule of law), and non-institutional action (civil society). It is very evident that capitalism is not democratic. This can be seen from the way large and small enterprises are organized, in which entrepreneurs, managers, or capitalists in general decide based on private property that legitimizes them on what will be done and in what way, while most of the employees must be complacent with their decisions. On the other hand, although there is a connection between capitalism and democracy, it must be emphasized that capitalism can function under dictatorial regimes. The best example for this is Nazi Germany. However, there are “certain forms of coexistence of a capitalist economy and a democratic political system, while there are no examples of a democratic power existing with a non-capitalist economy” (Kocka, 2017b). In addition, there is also a tendency of capitalism to influence other spheres of social life, such as education, science, art, sports, health, which is very dangerous and wrong.

¹⁸ According to Jürgen Kocka, capitalism must be criticized, but at the same time, one should not lose sight of the fact that it is able to change. Namely, “if you make the logic of capitalism responsible for every bad thing, it means that we as citizens cannot do anything. And this is not true, there are numerous actions. If things go wrong, we cannot just shout “Capitalism is responsible”, we must be self-critical, look at our own yard and say: “We are not good enough as organizers of social life and political and democratic solutions” (Kocka, 2017b).

Also, there is an increase in inequality¹⁹, especially expressed in differences in income, which is directly reflected in the living standard and everyday life of the broader social strata and individuals. The increase in inequality cannot be legitimized in a democratic society, particularly regarding the fact that the achievements of a manager are several times greater than any other employee of the same company. According to Jürgen Kocka, the solution to this problem can be found if the events of the past are evaluated, especially those that occurred in the USA in the 1930s, as well as the development of the welfare state in some European countries in the middle of the same century. He points out that capitalists were not the bearers of these changes in social life because they did not initiate social insurance, laws regulating the field of work, minimum wages, workers' rights or the establishment of trade unions. This was done by political action and under the strong pressure of the workers' movement. It is necessary that there is a strong workers' movement, independent of capitalism. However, the problem is that the willingness to protest depends on the tradition of social protests and the organization of informal groups in a society, and also on the democratization of the ruling political elites²⁰. In other words, the existence of: 1. a democratic system dependent on the power of voters, with a high degree of the rule of law, 2. legitimate forms of public criticism (through various forms of civil society organizations, or free intellectuals), 3. a readiness of the political, economic, and other elites not to "hinder" public criticism by undemocratic means (for example, through a monopoly over printed and electronic media, methods of economic pressure or physical threats to the lives of opponents), 4. democratic traditions of the society itself, and 5. its readiness to change in a democratic way. Otherwise, any social reform is not possible. Another problem pointed out by Jürgen Kocka is that capitalism, in particular financial capitalism, has become transnational because it is growing and crossing the borders of national states, while at the same time political power remains concentrated in national states competing for economic influence. All this makes the regulation of capitalism more difficult, because the structures of transnational political power are weak, resulting in the asymmetry of economic power and political influence. For this reason, it is necessary that neoliberalism

¹⁹ The fact that, measured by the distribution of income and property, inequality has risen in many societies was also pointed out by T. Piketty (2015a). This author warns that in terms of inequality in the distribution of wealth, in the 21st century we seem to be returning to the 19th century when wealth was concentrated in the hands of a small number of individuals and when the economic elite was comprised of rich heirs, not those who earned their place in society through hard work. T. Piketty calls such capitalism "hereditary capitalism", asking the question: what is the relative importance of inheritance in relation to work? K. Marx called this phenomenon of capitalism parasitism, according to which one can be rich and live lavishly in this system on the basis of capital ownership, not on the basis of labor. This leads to the social stratification of society (extreme inequalities) - T. Piketty, or class stratification (K. Marx). According to T. Piketty, uncontrolled and unreined stratification in the 21st century is a limiting factor for sustainable social development. Therefore, he suggests a shift in the current economic policy of the state, especially on issues of inequality. (Piketty, 2015b.).

²⁰ "In the economically most developed parts of the world, the issue of labor no longer has the explosive and mobilizing effects that it had in the 19th and the first part of the 20th century. But on a global level, the issue of labor deserves to be reconsidered - in view of the massive spread of precarious work under the conditions of capitalist exploitation in developing countries" (Kocka, 2017a).

in the form of radical financial capitalism, due to its negative social consequences, be regulated by political means. This was to some extent succeeded in the twentieth century in welfare states, which regulated capitalism within the borders and rules of their nation-states with the emerging democracy. On the other hand, neither digitalization nor other elements of the computer revolution, nor globalization, pose a threat to the survival of capitalism or the essential change in its present form. Computer technologies contribute to making capitalism even more pervasive, more ubiquitous and influential. This is one of the causes of the economic rise of the former developing countries in Asia and Africa. The other cause is globalization. Globalization reduces the differences in the economic power of the so-called East and West, making the leadership of the Western countries less dominant. However, “in comparison to East Asia, the situation in large parts of Africa seems desperate. This cannot be linked to the fact that there is not enough capitalism there” (Kocka, 2017a), but rather to the lack of adequate institutions of the system and democracy, the rule of law and civil society.

Instead of conclusion

By analyzing two different theoretical and methodological concepts about the relationship between the capitalist mode of economy and democracy as the socio-political framework of its existence, we can determine the following: 1. capitalism can be located in different historical epochs, 2. recognized in almost all regions of the world, regardless of the form of state administration; 3. It is possible to notice its various variants and forms, which depend on the historical period and the influence of the state authorities. Furthermore, it is very important 4. to note the different logic of capitalism and democracy (on the one hand, the progress that has taken place in much of the world, despite its very uneven distribution, and, on the other hand, the simultaneous devaluation and degradation of the old social values and patterns of social life, an increase in inequality, dependency and injustice). Also, 5. an asymmetry of economic power and political influence is noticeable (capitalism becomes transnational because it grows and crosses the borders of national states, while at the same time political power remains concentrated in national states competing for economic influence). All of this results in the fact that the 6. regulating capitalism is difficult because the structures of transnational political power are weak. In addition, 7. capitalism tends to change non-capitalist social, cultural and physical resources, in the first place, social cohesion and solidarity, and then nature and its ecological sphere, in general. 8. There is also a tendency of capitalism to influence other spheres of social life, such as: education, science, culture, art, sports, health and other. 9. For this reason, it is necessary to examine several interrelations: a) the role of economy in the form of corporations (i.e., large capital) in the political life of a society, b) the role of the ruling political elites in the economic life of the state, c) the existence of a balance between economic freedoms that are the prerequisite of a market-oriented economy and the state regulation. And finally, 10. it is necessary to strengthen the institutional and non-institutional social framework of: a) the democratic and legal system with a high degree of the rule of law, b) legitimate forms of public criticism (through various forms of civil society organizations, or free intellectuals), c) a recognition of the importance of the labor movement d) the readiness of the ruling political, economic, and other elites not to

“hinder” public criticism by undemocratic means (for example, through a monopoly over printed and electronic media, methods of economic pressure or physical threats to the lives of non-minded people), e) democratic traditions of the society itself, as well as f) its willingness to change in a democratic way.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Chomsky, N. (2017). *Requiem for the American dream*. Novi Sad: Akademska knjiga. [In Serbian]
- Ferguson, N. (1998). *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*. London: Papermac.
- Ferguson, N. (2016). *The Great Degeneration*. Beograd: Plato. [In Serbian]
- Kocka J. (1994). *About historical science*. Beograd: Srpska književna zadruga. [In Serbian]
- Kocka J. (2016). *History of Capitalism*. Beograd: CLIO. [In Serbian]
- Kocka J. (2017a, october, 10). Jürgen Kocka: Marks was an intellectual giant (*interview*). *Danas*, Available at <https://www.danas.rs/nedelja/jirgen-koka-marks-je-bio-intelektualni-div/> [In Serbian]
- Kocka J. (2017b, october, 26). Capitalism is not to blame for everything (*interview*). *Vreme* 1399. Available at <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1540675> [In Serbian]
- Milenković, P. (2009). *Historical sociology*. Novi Sad: Mediteran Publishing. [In Serbian]
- Mitrović, LJ. & Todorović, D. (2003). *Sociology and History*. Niš: Univerzitet u Nišu - Filozofski fakultet [In Serbian]
- Piketty, T. (2015a). *Capital in the 21st century*. Novi Sad: Akademska knjiga. [In Serbian]
- Piketty T. (2015b, March, 19). On existential issues. *Vreme* 1263. Available at <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1280575> [In Serbian]
- Stiglitz, J. (2013). *Freefall*. Novi Sad: Akademska knjiga. [In Serbian]